

EHL-İ SÜNNET'E GÖRE ECEL

Fatih KURT*

Öz

Tüm zamanlarda insanların ilgi odağı olan ecel, kelim kitaplarında itikadi bir konu olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda çalışmamız, İtikadi İslam Mezheplerinden Mu'tezile'nin ecele yaklaşımı yanında, Ehl-i sünnet'in konuyla ilgili görüşlerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ecel, Kur'an-ı Kerim'de yer almış ve kelim kitaplarında ise Allah'ın sıfatları ve kader konusu bağlamında incelenmiştir. Bu doğrultuda ecel, Allah'ın ilim, irade ve kudret sıfatıyla bağlantılıdır. Kelamcılar, Allah'ın ilmi, iradesi ve kudreti yanında, harici etkenlerin fonksiyonunu ayırıştırmaya yönelik farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Mu'tezile ve Ehl-i sünnet arasındaki ayrışmanın daha çok terminolojik olduğu görülmektedir. Ecel konusuyla ilgili tartışmalardaki ana vurgunun, "maktulün eceli" ile ilgili olmasından dolayı konu, her kesimin kendi mezhepsel ilkeleri çerçevesine göre şekillendiği anlaşılmaktadır. Makale, insani bir sorun olan ecelin, naslara bağlı olarak incelenmesi ve özellikle Ehl-i sünnet merkezli bir yaklaşım sergilenmek suretiyle, Müslümanların ezici çoğunluğunun konuyla ilgili itikadının, Ehl-i sünnete mutabakatı ile uyumlu olup olmadığı ve kelim bilginlerinin yaklaşımları çerçevesinde incelmeye yöneliktir.

Anahtar kelimeler: Kader, Ecel, Ehl-i sünnet, Mu'tezile, Kelim

AJAL: ACCORDING TO AHL AL-SUNNAH

Abstract

Ajal, who was the focus of attention of people at all times, was considered as a subject of faith in the books of Islamic theology. In this respect, our study refers to the Islamic concept of the *Mutazila* of Islamic sects. Then it aims to evaluate the views of *Ahl al-Sunna* on the subject. *Ajal*, in the *Qur'an*, and the books of the words of God, in general, the attributes of God; in particular, it was examined in the context of fate. In this direction, God is associated with God's knowledge of Science, Will and Power. The main theme is the *ajal*, and the two ends are a particular life process. Positive and negative factors such as nutrition, good living conditions, income balance, negative environmental factors, diseases and killing affect this

Atf: Kurt, Fatih (2018), "Ehl-İ Sünnet'e Göre Ecel", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (15), ss. 116-131.

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, (fatihkurt25@hotmail.com), orcid.org/0000-0003-1283-1787.

process. In addition to the Knowledge, Will and Power of Allah, they made different evaluations to differentiate the function of external factors. It is seen that the separation between *Mutazilah* and *Ahl al-sunnah* is more terminological. *Ajal* related to the topic of the main emphasis on the debate, the killer is related to the agent. Therefore, it is understood that the views of each sector are shaped according to their own sectarian principles. In the article, the study of the *ajal*, which is a humanitarian problem, according to the *Qur'an* and *hadiths*, and especially an approach based on *Ahl al-sunna* is exhibited. The aim of this article is to examine whether the Sunnis' beliefs on the subject are compatible with *Ahl al-sunna*'s suitability.

Key Words: Qadar (Destiny), ajal (Time of death), Ahl al-sunnah, Mutazilah, Islamic theology.

Giriş

Ecel: Kavramsal çerçeve

Ecel konusu tüm dinlerin ilgi alanına girmiş olması nedeniyle, dinlerin teologlarının çalışma konusu olmuştur. Kalam kitaplarında ecel, çoğunlukla da kader bölümünün son kısımlarında yer almıştır. Bu doğrultuda ecel, günümüz akademik çalışmalarda kelami bir problem olarak işlenmiştir. Nitekim Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi'nde yer alan verilere göre Türkiye'de akademik alanda şu ana kadar bir Doktora, beş adet de Yüksek Lisans tezi yapılmıştır. Abdullah Esen'in, *Kur'an'da kelime, kader ve ecel kavramlarının tahlili*¹ adlı çalışması eceli, kelime yapısı açısından incelemiştir. Abdullah Özer'in kaleme aldığı, *Kur'an'da ecel kavramının semantik analizi*² adlı tezde, ecel kelimesinin semantik tahlili yapılmıştır. Bir başka tez olan ve Fatih Yeşiltaş'ın hazırladığı, *Bâkılânî ve kâdî Abdülcebbar'a göre rızık ve ecel problemi*³ çalışmada, Ehl-i sünnet ve Mu'tezile'nin ecel anlayışları değerlendirilmiştir. Yine Mehmet Yıldırım'ın, *Kalam ilminde rızık ve ecel*⁴ adlı çalışmasında, genel anlamda rızık kavramı üzerindeki kalam mezheplerinin görüşleri üzerinde durmuştur.

Ecel konusunda şu ana kadar yapılan tek doktora tezi olma niteliğine sahip olan ve Namık Kemal Okumuş'un kaleme aldığı, *Kalam'de ecel problemi*⁵ adlı eser, akademik alanda yapılan tezlerin aynı zamanda en eskiye gidene olmakla birlikte, bu sahada yapılmış önemli bir çalışmadır.

¹ Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Adana, 2009).

² Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Kayseri, 2008).

³ Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (İstanbul, 2007).

⁴ Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Van, 2006).

⁵ Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Ankara, 2000).

Ecel Terimi

Ecel kelimesi, Arapçada 'أجل' kökünden masdar olup, sülâsî kalıpta 'gecikmek'; rubâî şeklinde ise 'geciktirmek' anlamına gelmektedir. Düz manasıyla ecel, 'vakit', 'vade', 'belirli bir süre', 'müddet', 'ömrün sonu', 'süre açısından geç kalmak', 'erteye kalmak', 'vaktin sonu', 'canlıların ölümü için belirlenmiş an', 'ölüm vakti', 'ölüm', 'dünya hayatının sona ermesi', 'iddet süresi', 'borcun vadesi', 'yaşamın sonu', 'mutlak vakit, 'bir şeyin bütün süresi', 'ölüm için saptanan zaman' gibi anlamlara gelmektedir.⁶

Ecel daha çok *إلى أجلٍ مُّسَمًّى* ayetinde (el-Bakara 2/234) belirtildiği gibi, sonu olup sınırı bulunan bir süre anlamında kullanılmıştır. Ayetin ifadesine göre ecel, istenilen işin müddeti zarfında tamamlanmasıdır. Ecel kelimesi isim olmayıp mastar olduğundan, belirli bir süre aralığı söz konusudur. Nitekim "Bekleme süresi tamamlandığı zaman" ayetindeki ecel, "bekleme müddeti bitinceye kadar" sözüyle aynıdır. Ayette yer alan 'Müsemmâ', burada sınırlı belirleme için müsteârdır. Onunla insanlar tarafından bilinen zamanlarla sonunu belirleme kastedilir. Fukahânın 'mehr-i müsammâ' sözü bu anlamdan kaynaklanmaktadır.⁷

Terim olarak ecel, "Allah tarafından her canlı için takdir edilen yaşam süresi ve bu sürenin bitişi olan ölüm vakti" demektir.⁸ Bu durumda ecel, hayatın sona ermesi ve ömrün sonudur. Buna göre ecel terimi, "tayin edilmiş zaman" demektir.

Kur'an-ı Kerim'de Ecel

Kur'an-ı Kerim'de ecel, birden fazla anlamı içerecek şekilde kullanılmıştır. Şöyle ki;

"Sizi çamurdan yaratan, sonra bir ecel belirleyen O'dur. 'Adı konulmuş ecel', O'nun katındadır. Sonra siz hala kuşkuya kapılıyorsunuz" (el-En'âm, 6/2, 60, 128) ayetinde geçtiği şekilde, belirlenmiş ölüm zamanıdır (ecel-i müsemmâ).

"Bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım demek ki, bana karşı husumet yok" (el-Kasas 28/28) ayetinde geçtiği şekilde, belirli bir süre anlamında kullanılmıştır.

"Her şeyin vakti ve süresi yazılıdır" (er-Ra'd 13/38) ayetinde belirtildiği gibi, iki tarafı belirli bir zaman dilimidir.

⁶ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân* (İstanbul: Daru'l-Marife, 1986). 11; Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Kahire: Daru'l-Fikr), 1:85-86.

⁷ Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusi İbn Âşûr, *Tahrîru'l-mane's sedîd ve tenvîru'l-akli'l-cedîd min tefsîri'l-Kitabi'l-Mecîd* (Tunus: Daru't-Tunusiyye, 1984), 3:99.

⁸ Cihat Tunç "Ecel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 1994), 380.

Bu ayetlerin yanında Kur'an-ı Kerimde ecel kelimesi iki bağlamda ele alınmıştır. Bunlardan ilki, ümmet, toplum ve milletlerin ecelidir. Nitekim "Her ümmetin bir eceli vardır. Vakti gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler" (el-A'râf, 7/34), "Her ümmetin bir eceli vardır. Onların eceli geldiği zaman artık bir saat tehir edilmez ve öne alınmaz" (Yûnus 10/49) ayetleri buna işaret etmektedir.

İkinci bağlam ise, bireylerin ecelidir. Nitekim "Oysa Tanrı, kendi eceli gelmiş bulunan hiçbir kimseyi kesinlikle ertelemeyiz" (el-Münâfikûn 63/11) ayeti buna işaret eder. Öte yandan her iki kategoriye işaret eden, "Aranızda ölümünüzü önceden biz belirledik. Kimse bizi engelleyemez" (el-Vâkıa 56/60) mealinde ayet de bulunmaktadır.

Hem toplum hem de birey olarak eceli gelenlerin mutlaka bu sona ulaşacakları hakkında Kur'an'da, "Nerede olursanız olun, sarp ve muhkem kalelerde bile olsanız, ölüm gelir, sizi bulur" (en-Nisâ 4/78) şeklinde vurgu yapılmıştır.

Ecel konusunda Kelami tartışmalar

1. Ecelin taksimi: Ecel-i müsemmâ ve Ecel-i kaza

Kelam bilginleri eceli, 'müsemmâ' ve 'kaza' olarak iki kategoride ele almışlardır. Bu ayırım doğrultusunda onlar bir kimsenin herhangi harici bir etki ve neden olmaksızın vefat etmesine, 'ecel-i müsemmâ' demişlerdir. Eğer o kimse silahla veya bir başka şeyle, sözgelimi trafik kazasına maruz kalmak suretiyle öldürüldüğünde ise buna 'ecel-i kaza' denilmiştir.

Ecel-i müsemmâ anlayışıyla ilgili Kur'an-ı Kerim'de yer alan "Sizi çamurdan yaratan, sonra size bir ecel takdir eden O'dur. Tayin edilen bir ecel de (ecel müsemmâ) O'nun katındadır" (el-En'âm 6/2) ayeti, bunun delili olarak kabul edilmiştir.

Ecel-i müsemmâ'nın daha çok kıyametle bağlantılı olarak evren ile ilişkili olduğunu ileri süren âlimler, "Sizi geceleyin ölü gibi uyutan, gündüzün ne yaptıklarınızı bilen, sonra ölüm ânı gelinceye kadar gündüzleri sizi uyandırıp kaldıran O'dur. Sonunda da dönüşünüz ancak O'nadır" (el-En'âm 60/60), "Kendi nefisleri konusunda düşünmüyorlar mı? Allah, gökleri, yeri ve bu ikisi arasında olanları ancak hak ile ve belirlenmiş bir süre (ecel) olarak yaratmıştır" (er-Rûm 30/8) ayetlerinin içeriklerinden hareket etmişlerdir.⁹

⁹ Ebu Bekir b. Fûrek, *Mücerredü Makâlâti'l-Eş'ari*, nşr. Daniel Gimaret (Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1987), 135; İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüküddîn Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd* (Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 1950), 361; İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni ilm-i kelam*, nşr. Sabri Hizmetli (Ankara: Umran Yayınları, 1981), 345.

Yine ecel-i müsemma, azabın ertelenme süresi anlamında kullanılmıştır. Sözelimi, “Ey Peygamber! Müşrikler, ‘Bizi tehdit edip durduğun şu azap bir an önce gelsin de görelim!’ diyerek sana meydan okuyorlar. Eğer Allah’ın belirlediği bir süre olmasaydı (velevlâ ecelün müsemmâ) azap onların tepesine çoktan binmişti bile! Ama [gerçekte imana gelme fırsatı olarak tanınan o süre dolduğunda] azap hiç beklemedikleri bir anda onları apansız şekilde çarpacaktır!” (el-Ankebût 29/53) ayetinde bu anlam bulunmaktadır.

Öte yandan, ceninin ana karnında kalış süresi de ayette yine “ecel-i müsemmâ” (el-Hâc 22/5) diye ifade edilmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de yer alan “Sizi çamurdan yaratan, sonra bir ecel belirleyen (*kadâ ecelen*) O’dur. Adı konulmuş ecel (*ecel müsemmâ*) O’nun katındadır. Sonra siz hala kuşkuya kapılıyorsunuz” (el-En’âm 6/2).

Zemahşerî gibi müfessirlerin bir kısmına göre, ilk ecel ölüm vakti, ikincisi ise kıyamet vaktidir.¹⁰ Yazır gibi düşünen bir başka kesime göre ise bu ayetteki ecellerin birisi yaratılış ile ölüm, öteki ise, ölüm ile diriliş arasındır.¹¹

Ecel-i müsemmâ ister bireyler, isterse de kâinatla alakalı olarak yorumlansın, sonuçta “normal işleyiş sürecinde gerçekleşen belirli bir süre” anlamını içermektedir.

Kur’an’daki bu ayet doğrultusunda bir kısım Mu’tezîle âlimleri, eceli, ‘tabii’ ve ‘ihtirâmî’ olmak üzere farklı bir terminolojiyle ifade ederek ikiye ayırmışlardır.¹²

Mu’tezîlenin bu yaklaşımına Ehl-i sünnet uleması karşı çıkmıştır. Sözelimi Yazır’a göre, insanın dünyada eceli demek, mevtine kadar müddet-i ömrü veya onun nihayeti ânı ölümü anlamındadır. Öldüğü anda bu ecel gelmiş ve ömrü yetmiş olur. Ne düşünülürse düşünülün bu ömür, bu ecel birdir. Bir kere tahakkuk eder. Bir insan için bir mevte kadar iki ecel tasavvuruna imkân yoktur. Ölüm her ne sebeple olursa olsun ecel yetmiş, ömür bitmiş olur. Artık ona eceli gelmeden öldü demek tenakuzdan başka bir şey değildir. O gün anlaşılır ki ezelde mukadder ve müsemmâ olan bu durum, bugün tahakkuk edip fiilen kaza edilen de budur. Buna göre bir insanın biri tabii, diğeri de ihtirâmî olmak üzere iki eceli yoktur. Ecel ya tabiidir veya ihtirâmîdir. Zira fiilen olacak olan ecel, bunlardan sadece birisidir. Diğeri ise bir imkândan ibarettir. İmkânın

¹⁰ Ebü'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Darü'l-fikr, 1987) 2:4.

¹¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 3:1876-1877.

¹² Kadî'l-Kudat İmadüddin Ebi'l-Hasen Abdülcebbar b. Ahmed, *Kâdî Abdülcebbar, Şerhu'l-Uşûli'l-Hamse*, 783.

ihimalleri ise, imkân çeşitli ve hatta sonsuzdur. Ancak vuku bulan tektir. Ecel ise o gerçekleşen şeydir. Bu doğrultuda Allah'ın takdir ettiği de odur.¹³

Yazır'ın bu yaklaşımı, ana hatlarıyla Ehl-i sünnet'in konuyla ilgili görüşünün bir tür özeti halindedir.

Bu veriler doğrultusunda Ehl-i sünnet'in yaklaşımı çerçevesinde tek bir ecel bulunmaktadır ve bunun uzun ve kısa olmasıyla bağlantılı olarak ecel tahakkuk eder. Sonuçta öldüğü anda eceli tamamlanmış ve gerçekleşmiş olur.

Kur'an-ı Kerim'de konuyla ilgili ayetlerde ana tema ve vurgu, insanın da dâhil olduğu evrendeki tüm varlıkların, mevcudiyet ve sürelerinin belirli bir zaman diliminde olduğu ve bunun da Allah tarafından takdir edildiğidir.

Kur'an'da yer alan toplulukların, ümmetlerin ve kesimlerin ecelleri ile bireylerin ecellerinin tanım ve anlatımında, ecelde bir değişim olmayacağı özenle vurgulanmıştır. "Her ümmet için bir ecel vardır. Onların ecelleri gelince, *ne bir saat ertelenebilirler, ne de öne alınabilir*" (el-A'raf 7/34), "Allah, eceli gelince hiçbir nefsi *o zamanın gerisinde bırakmaz*" (el-Münafikûn 63/11) ayetlerinde bu vurgu belirgin bir şekilde görülmektedir.

Ecel, Câhiliyye döneminin şairleri tarafından da söz konusu edilmiştir. Buna göre Câhiliyye dönemi Araplar, ecelin önceden belirlendiği görüşünde idiler. Sözelimi, Antere'nin (ö. m. 614 [?]) şu şiirinde, "Savaşa daldığın zaman sakın kaçma / Çünkü insanın kaçması ömrünü uzatmaz" açık bir şekilde ecelin belirli olduğu anlatılmıştır. Yine Câhiliyye döneminde yaşayan ünlü haydutlardan es-Selik'in annesi, oğlunun ölümünü duyunca, "Ecelinle karşılaştığın zaman her şey seni öldürür" demiştir.¹⁴ Câhiliyye döneminin ünlü şairlerinden Nâbiğa da (ö. 604 [?]) şöyle demiştir: "Eğer falda bana bir ölüm oku çıkarsa hiç üzülmem / Zira tayin edilmiş süreden sonra hayatta kalan mı var?". Meşhur Muallak sahibi Lebid (ö. 40 veya 41/660 veya 661) ise, konuyla alakalı olarak bir şiirinde şöyle demiştir: "İnsan alın yazısını silemez. Nasıl silsin ki! Onun yazgısı değiştirilemez".¹⁵

Buna göre Cahiliyye dönemi halklarının, belirgin bir şekilde İtikadi İslam Mezhepleri arasında değerlendirilen Cebriyye anlayışıyla benzerlik oluşturduğu görülmektedir. Ancak iki yaklaşım

¹³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 1874-1875, 1877-1878.

¹⁴ Montgomery Watt, *İslam'ın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*, çev. Arif Aytekin (İstanbul: Ebubekir Camii İlim ve Hizmet Vakfı, 1996), 31-32.

¹⁵ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve insan*. çev. Süleyman Ateş, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1975), 167.

arasındaki temel fark, söz konusu bu ecelin belirleyicisi ve yaratıcısıdır.

Bu doğrultuda cebri anlamda bir ecel anlayışı İslami düşünceye ait olmadığı, daha önceleri de başkaları tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. İnsanlık tarihi açısından bu beklenen bir serüvendir. Zira ilimlerin gelişim süreci olduğu bilinmektedir. İslami dönemde ise ecel tasavvurlarında farklı yaklaşımlar olmuştur. Bunların başında Mu'tezile uleması gelmektedir.

1.1. Mu'tezile Kelam bilginlerinin ecel konusuna yaklaşımı

Mu'tezile âlimleri ecel konusunu işlerken daha çok öldürülen (maktûl) kimsenin, ecel ile bağlantısı üzerinde durmuşlardır. Bu konuda Mu'tezile'nin görüşlerinde iki ekol ağırlık kazanmaktadır. Bunlardan Bağdat Mu'tezililerine göre, öldürülen kimse, katilin eylemiyle ölmüştür. Eğer katil onu öldürmeseydi maktul, yaşardı. Bu nedenle katil cezalandırılmaktadır.

Kâdî Abdülcebâr ve takipçilerinin benimsediği görüş ise, Ehl-i sünnet kelimcilerine benzemektedir. Buna göre öldürülen kimse, eceliyle ölmüştür. Şayet katil onu öldürmeseydi, onun yaşaması ve ölmesi de eşit olarak mümkün olacaktı.¹⁶

Onlara göre ölümü yaratan Allah'tır. Öldürme eylemini gerçekleştiren ise, katildir. Öldüren kimse, ölümü yaratan değil, o fiili yapandır. Allah, katilin kesbi doğrultusunda onu sorumlu tutmaktadır. Mu'tezile'ye göre öldürülen kimsenin ömrü kısaltılmıştır. Ömrün kısaltılması Allah'ın eylemidir ancak, katil öldürülen kişinin ecelini kesmiştir. Yani sebep, katildir. Onların bu kabuldeki dayanakları şöyledir:

a) Eğer maktûl, eceliyle ölmüş olsaydı, katil bu fiilinden dolayı kötülenmeye, kısas ve azaba müstehak olmazdı. Şayet ölen, eceli geldi de öldü ise, öldürene ceza vermeye ne lüzum var? Bu durumda ceza verilmesi onu, eceli gelmeden öldürmüş olmasından dolayı veriliyor demektir.¹⁷

Mu'tezile'nin bu iddiasına Ehl-i Sünnet'in cevabı şöyle olmuştur: Maktûlün eceliyle ölmesi, katilin dünya ve ahirette azaba müstehak olmamasını gerektirmez. Zira katilin kısas ve azaba müstehak olması, maktûlün ecelini kesip kesmemesi bakımından değil, işlenmesi dinen yasak ve işlendiği takdirde, Sünnet-i İlahiye'nin bir icabı olarak ölüm hâdisesinin vukua geleceği kötü bir fiili, kendi irade ve ihtiyariyle yapmasından ve şeriatın emrine

¹⁶ Kâdî Abdülcebâr, *Serhu'l-usuli'l-hamse* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988), 782.

¹⁷ Ebü'l-Kâsım Alemülhüda Ali b. Hüseyin Şerif İbnü'l Murtaza, *el-Kalâid fi Tashih'il Akaid*, nşr. Albert Nasri Nader, (Beyrut: Darü'l-meşrik, 1986), 98.

muhaliif hareket etmesindedir. Maktûl eceliyle ölmüştür, ama katil de elbet bu kötü fiilin ve dine aykırı hareketin cezasını çekecektir.¹⁸

b) Naklî delil olarak ise, Mu'tezîle âlimleri bazı ibadetlerin insan ömrünü uzatacağı yolunda rivayet edilen nakilleri delil olarak ileri sürmüşlerdir. Onlara göre ömür, artmayı kabul ettiğine göre azabilir de. O halde katil, maktulün ömrünü azaltabilir ve maktûl eceliyle ölmez.¹⁹

Ehl-i Sünnet'in buna cevabı ise şöyledir: Allah, ezeli ilmi ile biliyordu ki, insan belli bir ibadeti ve taati yapmazsa, mesela ömrü kırk sene olacak birisi hakkında Allah, o kimsenin o ibadeti işleyeceğini ve bunun sonucu olarak da ömrünün sözgelimi yetmiş sene olacağını bilmiş ve onun ömrünü buna göre takdir ederek kırk seneden fazla bu taata nispet etmiştir. Zira Allah Teâlâ biliyordu ki, o taat olmasa, ömründeki bu fazlalık olmayacaktır.²⁰

Konuyla bağlantılı olarak Mu'tezilî bilgin Zemahşerî, tefsirinde En'am suresi 2. Ayeti yorumlarken, orada geçen iki ecelden birincisinin insanın eceli diğerini ise kıyamet vakti olarak açıklar.²¹ Buna göre o, tek bir ecel olduğu kanaatindedir.

Bu doğrultuda Mu'tezîle'de, maktûlün öldürülmesiyle, meydana gelen ölüm karşısındaki durumu ile ilgili olarak şu üç görüş ortaya çıkmıştır:

Maktûl, öldürülmeseydi, normal ömrünü tamamlayacak şekilde yaşayacaktı. Bu Hayyât (ö. 300/913 [?]) ve taraftarlarının görüşüdür.²²

Maktûlün yaşaması da ölmesi de imkân dâhilindedir. Bu Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025) ve takipçilerinin yaklaşımıdır.²³

Ebü'l-Hüzeyl el-Allaf (ö. 235/849-50 [?]) ve yoldaşlarının görüşüne göre Maktûl, öldürülmeseydi, yine yaşayamayacaktı.²⁴

İkinci kısmı oluşturan yaklaşım, Mu'tezîlenin belirli bir kısmının kabulü olup, ana hatlarıyla Ehl-i sünnet'e yakındır.

Mu'tezîle âlimlerinin ana temada birliktelik olmakla birlikte, konunun ifade ve sunuş biçimindeki farklı göstergeler aynı zamanda

¹⁸ Eş'arî, *el-İbâne*, 333; Nesefî, *Bahrü'l-keîâm*, 28

¹⁹ Ebu'l-Hüseyn el-Hayyât, *Kitâbu'l- İntisâr*, (Beyrut: İdaretu Ma'hedü'l-Edebi'ş-Şarkiyye, 1957), 94. Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-Hamse*, 782-783.

²⁰ Saadeddin Taftazanî, *Şerhu'l-Akâid*, trc. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999), 223-225.

²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 25.

²² Kâdî Abdülcebâr, *el-Mugnî fi ebvâbi't-tevhid ve'l-adl*, (Kahire: Darü'l-Misriyye, 1965), 11:4.

²³ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûl'il-hamse*, 728-783.

²⁴ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l Usûl'il-hamse*, 728-783.

Ehl-i sünnet ulemasının kendi içerisinde tam anlamıyla bir uzlaşmaya varamadıkları anlaşılmaktadır.

1.2. Ehl-i sünnet

Ehl-i sünnet'e göre hayatın son bulduğu an demek olan ecel, tektir. Buradan ölüm olayı, bir mahlûk olduğu için Allah tarafından yaratılmıştır. Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulmuştur: "Hanginizin daha güzel işler yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır" (el-Mülk 67/12). Bu doğrultuda her ne şekilde olursa olsun ölen kimse, eceliyle ölmüştür.²⁵

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre Allah Teâlâ ezeli bilgisiyle kulun öldürme eylemini gerçekleştirmediği takdirde, sözgelimi kırk sene yaşayacağını, katl eylemi gerçekleşmediği zaman da mesela seksen yıl ömür süreceğini bilmektedir. Ancak burada ömrün artması, söz konusu fiili işlemeye bağlı kılınmıştır. Bu durumda Allah, öldürme işini gerçekleştirmeyen kimsenin ömründeki o artmanın olmayacağını da bilmektedir.

Yine Ehl-i Sünnet ulemasına göre, katile azabın ve tazminatın gerekliliği, Allah'ın men ettiği eylemi gerçekleştirmesi, ardından da Allah'ın ölümü yaratması nedeniyledir. Buna göre öldürme işini gerçekleştiren katilin eylemidir. Ölüm ise ölüde gerçekleştiği için, Allah'ın yaratmasıyla olur.

Konunun anlaşılması açısından Mu'tezili âlim Kâdî Abdülcebbar ile Eş'arî bilgin Bakillânî'nin yaklaşımlarına bakmak, değerlendirme bakımından ışık tutacak mahiyettedir. Şöyle ki: ona göre öldürülen kişi, takdir edilen eceliyle ölmüştür. Kâdî Abdülcebbar ise bu sözden "yaratma" kastedildiğinde bunun doğru olduğunu söyler. Ancak bu öldürmen fiilinden maktulün öldürülmesinin gerekliliği kastedilmiş olursa, bu yanlıştır. Zira kul, Allah'ın kendisi için takdir ettiği ecel vaktinde ölür. Fakat bunun sebebi, sadece Allah'ın onun için o vakitte ecel takdir etmesi olmayıp, başka bir sebeptir. Bu durumda Bâkîllânî, Allah'ın o vakitte o kul için ecel takdir etmesini, onun eceli için sebep olarak görmektedir.²⁶

2. Ecelin Değişkenliği

Ecel konusunda hem Mu'tezile hem de Ehl-i sünnet bilginlerinin yaklaşımlarında benzerlik olmakla birlikte, aralarındaki

²⁵ Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak el-Eş'arî, *el-İbâne*, trc. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yayınevi, 2010); Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basri Bakillânî, Ebu Bekir, *et-Temhid* (Kahire: Darü'l-fikri'l-Arabi, 1947), 332-333; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî el-Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, trc. Bekir Topaloğlu (Ankara: TDV İSAM Yayınları, 2002), 361; Ali el-Kârî, *Şerhu Fıkhı'l-ekber* (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1984): 323; Ömer Nasuhi Bilmen, *Muazzah İlm-i kelam* (İstanbul: Bilmen yayınevi, ty):240.

²⁶ Fatih Yeşiltaş, *Bakillânî ve Kâdî Abdülcebbar'a göre Rızık ve Ecel Problemleri*, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (İstanbul, 2007), 107.

temel ayrılık göstergesi, ecelin değişkenliği üzerinde ortaya çıkmıştır. Farklı görüş sahiplerinin her iki kesimi de konuyla bağlantılı ayetleri referans olarak kullanmışlardır.

Kur'an-ı Kerim'de "Biz onlara ve babalarına mühlet verdik, ta ki kendilerine ömürleri uzamış oldu. Görmüyorlar mı ki, Biz yurtlarına varıp onu etrafından eksiltiyoruz" (el-Enbiyâ 21/44), "Kâfirler kendilerine mühlet vermemizin kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara günahlarını artırmaları için mühlet veriyoruz" (Âl-i İmrân 3/178) buyrulmuştur. Ayette geçen "kendilerine mühlet veriyoruz" ifadesindeki 'mühlet verme', ömrü uzatmak demektir.²⁷

Bu ayetler yanında bazı hadislerde de ömrün uzatılmasının imkânında bahsedilmiştir. Şöyle ki "Müslüman kişinin verdiği sadaka ömrünü uzatır, kötü ölümü önler".²⁸

"Rızkının çoğalmasını, ömrünün uzamasını isteyen kimse, akrabasını kollayıp gözetsin".²⁹

Buna mukabil, "Sizden birinizin ana karnında yaratılma ve meydana gelme işi kırk günde tamamlanıyor. Sonra bu kadar zamanda pıhtılaşmış kan (alaka) haline geliyor. Sonra bir o kadar zamanda bir çiğnemlik küçük et parçası (mudğa) haline geliyor. Sonra Allah o parçaya bir melek gönderiyor ve melek ona ruh üflüyor ve O meleğe dört şeyi yazması emredilir: 'Rızkını, ecelini, amelini, mutlu mu mutsuz mu?' olacağını yazar. Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki; sizden biriniz Cennetlik kimsenin yaptığını yapacak, kendisiyle Cennet arasında bir arşınlık mesafe kalınca, mutsuzluk yazgısı galip gelerek, Cehennemlik kişilerin yapacakları işlerle defteri son bulacak ve dolayısıyla Cehenneme girecektir. Yine sizden biriniz Cehennemliklerin işledikleri işleri işleyecek ve kendisiyle Cehennem arasına sadece bir arşınlık mesafe kalacak, tam o anda mutluluk yazgısı galip gelip Cennetliklerin yaptığı işleri işleyip amel defteri kapatılacak ve Cennete girecektir"³⁰ şeklinde hadisler bulunmaktadır.

Ecel ile ilgili hadisleri bir arada değerlendirmek gerekirse, iki kategoride incelenebilir. Şöyle ki:

²⁷ İsmail Hakkı Bursevi, *Ruhu'l-beyân* (İstanbul: Erkam Yayınevi, 2017), 3:76.

²⁸ Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr Suyuti, *Camiu's-Sağır* (İstanbul: Aydın Yayınevi, 2007), 2:282-283; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 3:266.

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fi Buhârî, "Edeb", 12; Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac, "Birr", 20-21.

³⁰ Müslim, "Kader", 1; Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn Mâce, "Mukaddime", 10.

Ecelin önceden belirlenip yazıldığını ve bu nedenle de değişmeyeceğini bildiren hadisler.³¹

Bazı hadislere göre ise, ahlâkî davranışlar, sadaka, dua, iyilik, sıla-i rahim vb. eylemler, ecel, rızık ve kaderin ertelenmesi için somut ifadeler taşımaktadırlar. Buna göre, yazılmış kader değişmemekte, dua ve sıla-i rahim gibi fiiller, ecelin ileriye atılmasında bir etkisi yoktur.

Bu hadisler doğrultusunda yukarıda geçen ayetlerde, ecelin değişmeyeceği bildirilirken, burada ecelin değişebileceği şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır.

Bu veriler çerçevesinde, normal şartlarla insanın uzun veya kısa belirli bir yaşam süresi olduğu bilinen bir husustur. Ecel tartışmasının ana teması daha çok maktulün eceli bağlamında tartışma konusu olmuştur. Buna göre ortalama bir ömre sahip olan bir kimsenin genç ve erken yaşta öldürülmesiyle ortaya çıkan, “maktulün eceli” yani öldürülen kişi, eceliyle mi ölmüştür, ecel artar ve eksilir mi? ekseninde tartışma konusu olmuştur.³²

Hem bireysel hem de toplumsal anlamda ecelin değişmeyeceği, genel bir kabul olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte bazı bilginler, ecelin değişkenliği ile ilgili bazı rivayetleri dayanak olarak kullanmışlardır. Bunlardan birisi olan rivayete göre, Hz. Ömer Şam’a yaklaştığı sırada kendisine orada bulaşıcı taun hastalığının olduğu iletildi. Bunun üzerine hemen geri döndü. Ebû Ubeyde: ‘Ey Ömer! Allah’ın kazasından mı kaçırıyorsun?’ diye sorunca Hz. Ömer: ‘Keşke bunu sen söylemeseydin. Allah’ın kazasından yine O’nun kaderine kaçıyorum’ demiştir.³³ Buradan da anlaşıldığı gibi Hz. Ömer, kendi yönelişine göre kaderin şekilleneceğini düşünmektedir ve ecelin değişebileceğine vurgu yapmaktadır.

Benzer bir yaklaşım sergileyen Ebü'l-Muîn Nesefî'nin konuyla ilgili değerlendirmesi şöyledir: “Şîa’daki ‘Beda’ nazariyesinin aksine Allah’ın ilmi değişmez. Fakat Allah, onun ömrünün bir kısmında cennetlik, diğer kısmında cehennemlik olacağını bilse, Levh-i mahfuz’da adının şakîler ya da saîdler listesinde yazılı olup, sonradan bu yazı değiştirilip şakî veya saîdlerden yazılması caizdir. Çünkü bir cennetlik birisinin, cehennemlik; cehennemlik birinin

³¹ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es_Sülemi Tirmizî, “Kader”, 9; Müslim, “Kader”, 7.

³² Osman Karadeniz, *Ecel Üzerine* (İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1992), 10.

³³ Buhârî, “Tıb”, 20; Müslim, “Selâm”, 98.

cennetlik olmayacağını ileri sürülmesi, vahyi ve peygamberlerin gözardı edilmesine götürür. Bu ise itikadi açıdan caiz değildir".³⁴

Onun buradaki yaklaşımı, ilahi iradenin mutlak hâkimiyeti açısından dır. Buna göre ilahi iradeyi bağlayıcı bir etken yoktur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de yer alan "Ömür sürene, ömür verilmesi ve onun ömründen kısaltılması da mutlaka bir kitapta yazılıdır. Gerçekten bu, Allah'a göre kolaydır" (el-Fâtır 35/11).

İnsanın ömrünün sürecini etkileyen faktörler, beslenme, tıbbi gelişmeler ve tedaviler gibi etkenlerdir. Öte yandan az veya çok gelişmişlik de bu etkenler arasındadır. İnsan ömrünün şekillenmesinde öncül amiller, bireyin hayatını değişiminde rol oynarlar. Nitekim XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında insanların ömür ortalamaları 30 iken, XIX. Yüzyılda daha da yükselmiştir. Buna göre insan ve toplumların refah seviyeleri, bilimsel gelişmeler ve tedavi metotlarındaki yeni buluşlar, insan ömrünü uzatmaktadır. Bilimsel sonuçlara göre ekonomik düzeyi yüksek olan birey ve toplumlar daha uzun ömürlü yaşamaktadırlar.³⁵

Öte yandan, çevresel ortamın nezih, temiz ve sağlıklı olması, iş ve çalışma ortamının gergin ve stresli olması gibi etkenler de, insan ve toplumların ömrünü düşük seviyeye indirebilmektedir.

Son teknolojik gelişmeler doğrultusunda insan yapısını oluşturan DNA'ların şifrelerinin çözülmesi doğrultusunda ömrün uzatılmasını mümkün kılacağı anlaşılmaktadır.

Bu tür yaklaşımlar ve gelişmeler ecel açısından bir sorun teşkil etmemektedir. Zira bizzat Allah Teâlâ, konuyla ilgili olarak "Biz bunlara ve babalarına geçimlikler verdik de ömürleri uzadı; şimdi memleketlerini her yandan eksilttiğimizi görmüyorlar mı?" (el-Enbiyâ 21/44) buyrulmaktadır.

Ecel meselesine psikolojik açıdan yaklaşan Maturîdî'ye göre insanoğlu sürekli bir temkin ve tedirginlik içerisinde olsun diye ömrünün ne zaman biteceği bilgisine sahip kılınmamıştır. Böylece insan her an ölüm karşındaymış gibi hazırlıklı olur. Eğer ömrünün ne zaman biteceği bilgisine sahip olsaydı, ölüme yaklaşımadan önceki zamanları ahirete yönelik olarak değerlendirmez, ölüme yaklaştığında ise ona hazırlık yapardı.³⁶

Matürîdî, eğer insana ölüm zamanı bildirilmiş olsaydı bu, ömrünün son demlerinde tevbe etme umut ve rahatlığıyla günahların

³⁴ Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Bahrü'l-kelâm*, trc. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010), 28.

³⁵ Namık Kemal Okumuş, *Kelam'da ecel problemi*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Ankara, 2000), 158-159.

³⁶ Matürîdî, *Te'vilâtül Kur'ân* nşr. M. M. Vanlıoğlu, B. Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2009), 17:87.

işlenmesine teşvik etmek olurdu. Bu nedenle ölüm zamanının bildirilmemesi, daima korku, dikkat ve ümit üzerinde olması içindir.³⁷

Sonuç

İtikadi mezhepler tarafından tartışma konusu olan ecel konusu ile ilgili muğlaklık, öncelikle naslardan ardında da, insanların reel hayatlarında karşılaştıkları olayları dini metinlerle izah şekillerinden kaynaklanmaktadır. Zira Kur'an verileri ecelin oluşumunda ilahi iradenin mutlaklığından bahsederken, başka ayetlerde ise başta insan olmak üzere sebeplere sorumluluk yüklemektedir. Bu haliyle insan ömrünün bitişindeki temel faktör, kaza, hastalık gibi etkenlere bağlı olması nedeniyle insanların zihinleri doğrudan söz konusu nedenlere odaklanmaktadır. Bu doğrultuda da harici etkenler nedeniyle ömrün kısalması gibi uzaması da imkân dâhilinde görünmektedir. Nitekim ekonomik durumu iyi olan Kuzey Avrupalı toplumların yaşam sürelerinin uzun olması, fakirlikle boğuşan Afrikalıların ömürlerinin kısa olması, yaşam standartlarıyla bağlantılı olarak değerlendirilmektedir.

Ancak maddi olarak bazı teknolojik gelişmelerin katkısı, iyi beslenme ve tabiat şartlarının müsaade etmesi veya manevi olarak hadiste belirtildiği şekliyle sadaka türü iyiliklerin ömrü uzatması gibi hususlar, ecel konusunun anlaşılmasında bir sorun oluşturmaz. Zira ecel, yaşanan ömür ve belirli yaşam dilimi demek olduğuna göre, yaşanan süre, ecel kapsamı içerisindedir. Bu durumda ömrün azalması veya artması, yine ecel alanı içerisindedir. Yani ecelde bir değişme söz konusu değildir.

Bu doğrultuda Ehl-i sünnet'e göre her şeyin, her toplumun ve bireyin belirli ve tayin edilmiş ömrü bulunmaktadır.

Mu'tezile bilgin Kâdî Abdülcebâr'a göre, kalabalık bir topluluğun çeşitli toplu hastalıklar nedeniyle bir anda ölmeleri mümkün olduğu gibi, bireylerin de tabii bir ömürle yaşamlarını yitirmeleri de mümkündür. Maktulün eceli gelmeden öldüğü tarzındaki bir yaklaşım doğru değildir. Zira ölen kimsenin yaşaması da ölmesi de mümkündür. Bu akli yönden eşittir. Her iki ihtimal de eşit derecededir. Buna göre ecel, Allah'ın bir kişi hakkında öleceğini bildiği belli bir vakittir. Onun takdim veya tehiri caiz değildir. Aslında Allah, her şeye kadir olduğu için, buna da gücü yeter. Ama O, tabiatta belli kurallar çerçevesinde hareket etmektedir. Bu kurallar da Allah'ın iradesi doğrultusunda oluşmuştur.³⁸

³⁷ Matürîdî, *Te'vilâtül Kur'ân*, 17:278.

³⁸ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usulî'l-hamse*, 780-783.

Kâdî Abdülcebâr'ın görüşleri ile Mâtürîdilerin yaklaşımları benzerlik arz etmektedir. Ehl-i sünnet'e göre, hayat gibi ecel de Allah'ın bilgisi, takdiri ve yaratması doğrultusunda şekillenmektedir. Bu konuda hem Eş'arîler hem de Mâtürîdiler, konuya Allah'ın ilmi çerçevesinde bir yaklaşımda bulunmaktadır. Bu doğrultuda Mu'tezîle ulemasının tamamen Ehl-i sünnet'e karşıt bir görüş ileri sürdüğünü söylemek, tutarlı görünmemektedir.

Kur'an-ı Kerim'deki "Biz onlara ve babalarına iyi geçimlikler verdik de ömürleri uzadı" (el-Enbiyâ, 21/44) gibi ayet ifadelerinde, insan neslinin ömrünün periyodik olarak değişebileceğini, çevresel fonksiyonlar, ekonomik imkânlar, teknolojik gelişmeler doğrultusunda, insanlık ömrünün farklılık arz edebileceğini göstermektedir. Sonuçta bir neslin, topluluk veya bireylerin ömürlerindeki değişikliğin bir sonu bulunduğu, ecel ile orantılı olarak bir nihayeti olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle ecelde bir değişim söz konusu olmamaktadır. Zira ne kadar değişir ve gelişirse gelişsin, bir tabii ömürleri bulunmaktadır. İşte bu son an, eceli oluşturduğu için, ecel değişmemektedir. Zira sonuçta bu son, Allah'ın ilminde yer almaktadır. İnsanların ise İlahi ilme ulaşma yetkinliği bulunmamaktadır.

Genel olarak Mu'tezîle bilginleri insanların iki eceli olduğunu ve ömürlerinin uzayıp kısalabileceğini savunurken, Ehl-i sünnet insanların bir tek eceli bulunduğunu, bunun da ölümleriyle gerçekleşen vakit olduğunu kabul etmiştir. Mu'tezîlenin iki ecel anlayışı, kendi ölçütleri doğrultusunda normal yaşam seyrini tamamlayan ile beklenmedik bir şekilde ölen/öldürülen kimseler arasındaki farkı açıklamaya yöneliktir.

Ecelin, imanın bir parçasını teşkil eden itikadi bir mesele olduğu ve bunun daha ziyade ilâhî ilim ve iradeyi ilgilendirdiği dikkate alınır, insanlar için değişmez bir ecel takdir edildiğini benimseyen görüşün daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Zira kişilerin sağlık kurallarına uyup uymayacakları, bu konuda ne gibi gelişmelerin ortaya çıkacağı, herhangi bir kaza veya katil hadisesiyle karşılaşp karşılaşmayacakları hususu ilâhî bilgi ve iradenin kapsamı dışında değildir. İnsanların ecelleri sadece Allah tarafından bilindiğine ve kendilerince keşfedilmesi mümkün olmadığına göre, yaşamak için gerekli tedbirleri almaları kulluk vazifelerinin bir gereğidir.

Kaynakça

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin, *Şerhu Fıkhı'l-ekber*, Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1984.

Bakıllanî, Ebu Bekir, *et-Temhîd*, Kahire: Darü'l-fikri'l-Arabi, 1947.

- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i kelam*, İstanbul: Bilmen yayınevi, ty.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2002.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Ruhu'l-beyan*, İstanbul: Erkam Yayınevi, 2017.
- Cüveynî, Ebü'l-Meali, *Kitâbü'l-İrşâd*, Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 1950.
- Esen, Abdullah, *Kur'an'da kelime, kader ve ecel kavramlarının tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2009.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan, *el-İbâne*, trc. Ramazan Biçer, İstanbul: Gelenek Yayınevi, 2010.
- Fatih Yeşiltaş, *Bakullani ve Kâdî Abdülcebbar'a göre Rızık ve Ecel Problemleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007
- Hanbel, Ahmed, *el-Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Hayyat, Ebu'l-Hüseyn, *Kitabu'l- İntisar ve'r-Redd Âla İbn el-Ravendi el-Mülhid Âle'l Müslimin ve't-Tâne Aleyhim*, Beyrut: İdaretu Ma'hedü'l-Edebî's-Şarkıyye, 1957.
- İbn Aşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed, *Tahrîru'l-Mane's-sedid ve Tenvîru'l-akli'l-cedîd min tefsîri'l-Kitabi'l-Mecîd*, Tunus: Daru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Fûrek, Ebu Bekir, *Mücerredü Makâlâti'l-Eş'arî*, thk. Daniel Gimaret (Beyrut: Dârü'l-Meşrik), 1987.
- İbn Manzûr, Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1992.
- İbnü'l Murtazâ, Yahya b. Murteza, *el-Kalâid fi Tashih'il Akaid*, nşr. Albert Nasri Nader, Beyrut: Darü'l-meşrik, 1986.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed Râğıb, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, İstanbul: Daru'l-Marife, 1986.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni ilm-i kelam*, nşr. Sabri Hizmetli, Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve insan*. Çev. Süleyman Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1975.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasan, *Serhu'l-usuli'l-hamse*, Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988.
- Kâdî Abdülcebbar, *el-Mugni fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, XI, 4, Kahire: Darü'l-Misriyye, 1965.
- Matürîdî, Ebu Mansûr Muhammed, *Te'vilâtül Kur'ân* nşr. M. M. Vanlıoğlu, B. Topaloğlu, İstanbul : Mizan Yayınevi, 2009.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur, *Kitabü't-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu, Ankara: TDV İSAM Yayınları, 2002.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1991.

- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesefî, Ebü'l-Muin, *Bahrü'l-keîâm*, trc. Ramazan Biçer, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010.
- Okumuş, Namık Kemal, Doktora tezi, *Kelam'de ecel problemi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000.
- Okumuş, Namık Kemal. *Kelam'da ecel problemi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2012.
- Osman Karadeniz, *Ecel Üzerine*, (İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1992)
- Özer, Abdullah, *Kur'an'da ecel kavramının semantik analizi*, Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2008.
- Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Tahran: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.
- Suyutî, *Camîu's-Sağîr*, İstanbul: Aydın Yayınevi, 2007.
- Teftazânî, Saadeddin, *Şerhu'l-Akâid*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Tunç, Cihat. "Ecel". DİA, X, İstanbul, 1994, 380
- Watt, Montgomery *İslam'ın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*, çev. Arif Aytekin, İstanbul: 1996.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Yeşiltaş, Fatih, *Bâkullâni ve kâdî Abdülcebbar'a göre rızık ve ecel problemi*, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- Yıldırım, Mehmet, *Kelam ilminde rızık ve ecel*, Yüksek Lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2006
- Zemahşerî, Muhammed b Ömer, *el-Keşşâf*, Beyrut: Daru'l-fikr, 1987.